

VITÁK A LATIN-AMERIKAI ENCOMIENDA ÉS HACIENDA KÖZÖTTI KAPCSOLATRÓL, ILLETVE KONTINUITÁSRÓL

Az 1930–40-es években indult vitában a történész kutatók többé-kevésbé biztosra vették, hogy az hacienda (nagy, magántulajdonú földbirtok), az encomienda (a 16. században a spanyol korona által, elsősorban a hódítóknak adományozott járadék), vagyis az indián munkaerő-juttatásnak a közvetlen folytatása volt. (Mörner 1971, 85; stb.). Mendieta y Núñez szerint például minden, indiánokat juttató encomienda feltételezte a föld birtoklásának, tulajdonának az adományozását is. (Zavala 1940. 8.). Mc. Cutchen és Mc. Bride felfogása szerint rövid idő után az encomienda-rendszer elvesztette eredeti jellegét és egyszerűen a földbirtoklás egy válfajává vált, vagyis a szerzők azt állítják, hogy a szűkkörű encomenderói jogok, az indián munka járadékának élvezete, fokozatosan összekeveredtek a földbirtokosi jogokkal (Lockhart 1969, 411).

Ezzel a felfogással szemben Silvio Zavala és Lesley B. Simpson foglaltak állást (Lockhart 1969, 411 lábjegyzet, Zavala 1940; Macera 1971, 6.). Kimutatták, hogy az encomienda-jogcíme nem nyújtott semmiféle területiális, földhöz fűződő jogot az encomenderónak az „osztott” indiánok földjeire vonatkozóan (Mörner 1971, 85.). Az encomienda csupán, – elvileg – állami koncesszió volt, az indián adók beszedésére, annak részbeni élvezetére, bizonyos kötelezettségek (például indiánok vallási nevelése, stb.) fejében. E felfogás látszólag pusztán a törvények szellemét tükrözte. Igazolásához e törvényekben megszabott feltételeket ütköztetni kell megvalósulásának gazdasági-társadalmi vonatkozásaival. Erről természetesen ennek az új interpretációnak a megteremtői sem feledkeztek meg. Silvio Zavala például a 16. századi Új-Spanyolország és a Karib-térség egyes vidékeinek konkrét példáin igyekezett fent említett elméletét bizonyítani, nem sikertelenül (Zavala 1940.). Már tulajdonképpen ő maga is túllép a legalizmuson (Lásd: földbirtoklással kapcsolatos pereskedés, encomiendán belül 3. személy estanciát kaphat, Zavala 1940, 30–33, 47–49.), s ez a túllépés a II. világháború utáni tanulmányokban általánossá válik.

A kutatók az utóbbi 10–15 évben elfogadva, vagy vitatva a Zavala-féle elméletet, a történeti dokumentumok alapján, főleg az hacienda történetjé-

lődésének vizsgálatával igyekeznek pontosítani a képet. José Miranda megkülönbözteti a Korai Antillák-beli „szigeti encomienda” (encomienda insular) fejlődését a „kontinentálistól” (encomienda continental, Miranda 1965. 5–7.). Az általa vázolt felosztás nagyjából tükrözi a kutatóknak Zavala és Simpson elméletéhez való viszonyulását. Akik a szigetvilág, Venezuela, Új-Spanyolország korai (16. század eleji, közepe-beli) encomienda-fejlődését kutatják, általában elfogadják, igazolni tudják Zavala elméletét, vagyis a két intézmény különböző voltát. Akik viszont az encomienda kontinentális válfajával foglalkoznak, ha vitatkoznak is Zavalával, egészében nem vetik el az elméletét. A kutatók többsége rámutat a törvények, illetve megvalósításuk körülményei nyújtotta kiskapukra, félreértésekre és visszaélésekre (Salas 1971, 144–146; Burga 1976. 55; Malavé Mata 1974, 36–39; Mörmer 1970, 85; stb.), amik a későbbiekben hozzájárultak ahhoz, hogy a kutatók a két intézményt egymás folytatásának tekintsék.

Először nézzük meg, mivel indokolták az ún. legalisták, aminek Zavala-t is minősítik, azt az álláspontjukat, hogy az encomienda és a földbirtoklás egymástól különböztek? Zavala többek között a föld-, és encomienda-juttatás módjában és a juttató személy, ill. intézmény különbözőségével magyarázza álláspontját. Új-Spanyolországban és az Antillákon a földadományozás jogát a Korona a városi Cabildókra (tanácsokra) ruházta, míg encomiendát csak maga a kormányzó, vagy az alkirály adományozhatott. Mind a két esetben szükséges volt a Korona (a gyakorlatban utólagos) hozzájárulása is (Zavala 1940, 22; Arcila Farias 1966, 284.).

Továbbá indokaik közé tartozik az adományozó okirat tartalmának különbsége is (Zavala 1940, 22–23.). Földadományozásnál a birtok területe pontosan meghatározott és földrajzilag is körülhatárolható. Encomienda-juttatás esetén először a leendő encomendero személyét, tetteit ecsetelik, majd – s ebben különbözik a földadományozástól – pontosan felsorolják, hogy az adott helyen, bizonyos indián előljáró (principal) pontosan név szerint megnevezve, hány házzal (casas poblados) és hány indiánnal köteles az encomendero szolgálatára lenni (Arcila Farias összesen 38 okiratot idéz, illetve eleméz 1552-ből. Arcila Farias 1966, 101–112.).

A különbséget azzal is magyarázzák, hogy miután az encomendero tisztában volt azzal, hogy az encomienda jogcíme a föld birtoklására nem jogosította fel, külön kellett kérvényezzen földet állattartásra vagy földművelésre, akár encomiendáján kívül, akár azon belül (Zavala 1940. 20.).

Amennyiben az encomiendát új encomenderónak adományozták, az külön meg kellett hogy vásárolja a régi encomendero földbirtokát (estancia), ha arra is igényt tartott, tehát az encomienda jogcíme eredetileg nem tartalmazta a földbirtokot (Zavala 1940, 30). Zavala bizonyítja továbbá azt is, hogy az encomendero nem birtokolta az encomienda területén fekvő földe-

ket, hogy azokat más, ún. „harmadik személy” is megkaphatta mint földadományt (merced de tierras, Zavala 1940, 47–49.). Erősíti ezt a feltevést továbbá, hogy a Korona – védve adóalanyát – számos rendeletet bocsátott ki, melyben megtiltotta, hogy az encomendero családja és kísérete az encomienda területén telepedjen le, és az indiánok terhére éljen. E rendeletek másik indítéka az indián és a fehér „köztársaságok” (repúblicas), közösségek elkülönítése volt (Wittman 1972, 1314.). Tehát az ellen léptek fel, amit az encomenderók a valóságban tettek (Konetzke 1958, 23, 71, 137, 137 számú stb. dokumentumok a 16–17. századból; Mörner 1970, 88.).

E feltevések, illetve indokok az encomienda „szigeti” periódusára igazak, mely tulajdonképpen – nemcsak az Antillák szigetvilágát értve – nemcsak földrajzi, hanem kronológiai meghatározást is jelent, mégpedig a gyarmatosítás kezdeti szakaszát: az Antillák szigetvilágán és Karib-tenger partvidékén főleg a 16. század első felét (Kuba egész encomienda-fejlődése ennek a korai korszaknak a klasszikus példája lehet), a kontinensen pedig a 16. század közepétől a 16–17. század fordulójáig, az „aranykorszak” lezárásáig tartó időszakot jelenti.

Az encomienda-repartimiento, az encomienda korai szakaszában, az indiánokat kényszermunkára kötelezte, vagy a nemesfémbányászatban, vagy a földművelésben, a hódítók bányáiban, illetve földjein, mégpedig pontosan meghatározott körülmények között. Az encomienda jogcíme meghatározta, hogy hány indián, kinek, esetleg mennyi ideig, milyen munkát köteles végezni.

A Zavala-féle állásponttal vitakozók, helyesebben ezt az álláspontot továbbfejlesztők, Pablo Macera, Manuel Burga, Alvaro Jara, és Mario Góngora egyrészt elismerik, hogy az encomienda és az hacienda a gyarmatosítás kezdetén két különböző intézmény volt (Macera 1971, 5–6; Burga 1976, 69–71; Alvaro Jara 1969, 11; Góngora 1970.). Azonban – az encomienda kontinentális fejlődésének példáit elemezve – rámutatnak arra is, hogy ahol a nemesfémbányászat maradt az egyik fő gazdasági tevékenység, ott a repartimientónak, az indián munkaerő-juttatásnak a helyi gazdasági-társadalmi viszonyoknak megfelelően szabályozott formája, a mita és a cautequil maradt fenn. Ahol pedig az aranyosás, vagy bányászat helyett a földművelés vált a gazdaság fő forrásává, ott az indián encomienda eredeti szerepe, illetve a juttatott indián munkaerő felhasználása is megváltozott.

Tehát mind az ún. legalisták, mind a velük vitakozók a föld- és munkaerőbirtoklás kapcsolatában, illetve e kettő viszonyának változásában látják az elméleti félreértéseket, valamint a gyakorlati, gyakran szándékos félremagyarázások és visszaélések okát.

Végül is: milyen kapcsolat volt a föld- és a munkaerőbirtoklás között? A hódítások időszakában – Celso Furtado meghatározása szerint (Furtado

1972, 14) – mind a földadományozás, mind az indián munkaerőjuttatás egyforma szellemben és szándékkal történt, egyrészt, hogy egyengessék a további hódítások útját, másrészt, a spanyol korona számára jövedelmeket biztosítsanak. A föld magában nem volt elegendő a célok megvalósítására, hiszen a hódítók maguk, a gyarmatosítás kezdeti időszakában személyesen nem vettek részt sem a nemesfémkitermelésben, sem a mezőgazdasági termelésben. A föld hasznosíthatóvá csak akkor vált, ha indián munkaerő-juttatással párosult (Sánchez-Albornoz 1977, 78–79; Malavé Mata 1974. 35). Tehát az adminisztratívén szigorúan megkülönböztetett két intézmény, a földbirtok (estancia) az esetek többségében gyakorlatilag a munkaerőbirtoklásra (encomienda) volt utalva a kezdeti időszakban, és ott ahol a fémtermelés jelentős maradt a későbbiekben is. Tehát az encomienda, ha nem is közvetlen előzménye, de az estanciából kifejlődő haciendának egyik előfeltétele lehetett. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy számos esetben ott jött létre hacienda, ahol előzőleg nem volt encomienda. Ezt Lockhart azzal indokolja, hogy Latin-Amerika legtöbb vidékén több hacienda keletkezett, mint ahogy encomienda volt azt megelőzően (Lockhart 1969, 418).

A téves értelmezések következő forrása éppen a juttatásokra vonatkozó kifejezésnek, a repartimiento terminusának encomienda (Sánchez-Albornoz 1977, 78–79; Malavé Mata 1974, 35) értelmében való használata volt. Ugyanis, mind a föld-, mind a munkaerőjuttatásra, a megfelelő jelzővel együtt a repartimiento terminus szerepelt az okmányokban (repartimiento de tierra, repartimiento de indios – ez utóbbinak egyik változata az encomienda, Arcila Farias 1966, 165; Burga 1976, 72). A félreértések, illetve félremagyarázások további forrása, a spanyolországi és a latin-amerikai gyarmati repartimiento különbségéből ered. Számos megkülönböztető jegyük közül a legjelentősebb talán az örökölhetőség, illetve a tulajdonjog (señorío) kérdése. Latin-Amerikában ugyanis az encomenderóknak nem volt tulajdonjoguk az encomiendára, sőt eleinte birtokjogukat sem örökíthették. Így állandó törekvésük a tulajdonjog megszerzése volt, de a gyakorlatban az encomiendával mint saját tulajdonukkal rendelkeztek (Macera 1971, 6; Wittman 1972, 1313; Zaval a 1967, 116, 334; Lockhart-Otte, 1978 p. 65.). E félreértés, vagy talán félremagyarázás tehát már a 16. századi gyakorlatban is tapasztalható, az encomenderók részéről. E mellett az a tény, hogy az encomenderói cím előjogot jelentett földadomány kérésére, szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy később a kutatók azonosnak fogják fel az encomienda és az hacienda intézményét.

Gyakori forrása a későbbi téves kutatói értelmezésnek az is, hogy a földbirtokos (hacendado) földjei (estancia, hacienda) megművelésére indiánokat kapott repartimiento formájában, tehát rövidebb, meghatározott idő-

re, vagy encomienda formájában „egy” vagy később „több életre”, vagyis nemzedékre (Ots Capdequí 1965, 27; Konetzke 1953. I. 182, 234, 244, 255. stb. számú dokumentumok.).

Az encomenderók, jogaik ismeretének ellenére, gyakran visszaéltek helyzetükkel, és gyarapították földbirtokukat az encomiendájuk alá tartozó indián közösségek földjeinek bitorlásával, elrablásával, vagy megvásárlásával. Erre lehetőséget – Pablo Macera kifejezésével élve – az „hacendado-corregidor-encomendero társulás” nyújtott. Vagyis az hacendado-corrigidor férj, mint egy bizonyos közigazgatási terület (corregimiento) spanyol állami előjárója, kötelezte a corregimiento területéhez tartozó indiánokat, hogy bevetetlen földjeiket adják el a feleségének, aki ugyanezen indiánok encomenderója volt (Macera 1971, 6–7, „corregidor-encomendero y hacendado consorte”).

E viták során, tehát az encomienda és az hacienda kapcsolatának a következőkben vázolt képe rajzolódik ki: A gyarmatosítás kezdeti időszakában (kb. a 16. század II/III-áig), a keletkezésekor két különböző intézmény, a földbirtok (estancia) és a munkaerőbirtok (encomienda de indios) egymás mellett, gyakran egymást feltételezve fejlődött. A 16. század végétől, de döntően a 17. század folyamán a birtokjogú estanciákból fokozatosan kinőttek a nagy földtulajdonok az haciendák. Az haciendák, vagy encomienda-előzmény nélkül, vagy az encomienda alá tartozó indiánok közösségi földjeinek bekebelezésével gyarapodtak. Történhetett ez vagy törvényes úton, vagy visszaélésekkel. Ennek hátterében egyrészt a latin-amerikai gazdaaság szerkezetének változása, az exportpiacra termelő ültetvényes gazdaság fokozott térhódítása volt, másrészt pedig az indián őslakosság számának nagymérvű csökkenésével, illetve az Antillákon kipusztulásával kapcsolatosan – az encomienda rendszer visszaszorulása következett be.

IDÉZETT IRODALOM

- Arcila Farias, Eduardo*: El régimen de la encomienda en Venezuela, Caracas, 1966.
- Burga, Manuel*: De la encomienda a la hacienda capitalista. El valle de Jaquetepequen del siglo XV al XX. Lima, 1976.
- Góngora, Mario*: Encomenderos y estancieros. Estudios acerca de la constitución social aristocrática de Chile después de la Conquista. 1580–1660. Santiago de Chile, 1970.
- Furtado, Celso*: Breve historia económica de América Latina. La Habana, 1972.
- Jara, Álvaro*: Problemas y métodos de la historia económica hispano-americana. Caracas, 1969.
- Konetzke, Richard*: Colección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamérica. Madrid T. I. 1953, T. II. 1958.
- Lockhart, James*: Encomienda and Hacienda: The Evolution of the Great Estate in the Spanish Indies. The Hispanic American Historical Review, 1969. T. XLIX.
- Lockhart, James – Otte, Enrique*: Letters and People of the Spanish Indies. Sixteenth Century. Cambridge, 1978.
- Macera, Pablo*: Feudalismo colonial americano: el caso de las haciendas peruanas. Acta Univ. Szegediensis, Acta Historica T. XXXV. Szeged, 1971.
- Malavé Mata, Héctor*: Formación histórica del antidesarrollo de Venezuela. La Habana, 1974.
- Miranda, José*: La función económica del encomendero en los orígenes del régimen colonial (Nueva España 1525–1531). México, 1965.
- Mörner, Magnus*: Problemas y controversias en torno a la “hacienda” hispanoamericana del siglo XVII. Anuario de Estudios Americanos, XXVIII. Sevilla 1971.
- Mörner, Magnus*: La Corona española y los foraneos en los pueblos de indios de América. Estocolmo, 1970.
- Ots Capdequí, J(osé) M(aria)*: El estado español en las Indias, México, 1965.
- Salas, Julio C.*: Tierra Firme (Venezuela y Colombia). Estudios sobre Etnología e Historia. Mérida, Venezuela 1971.
- Sánchez-Albornoz, Nicolás*: La población de América Latina desde los tiempos precolombianos al año 2000. Madrid, 1977.
- Wittman Tibor*: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései (XVI–XVII. század). Századok 1972. 6. sz.
- Zavala, Silvio*: De encomiendas y propiedad territorial en algunas regiones de la América Española. México, 1940.
- Zavala, Silvio*: El mundo americano en la época colonial. Ts. I–II. México, 1967.

POLEMICAS ACERCA DE LA CONTINUIDAD DE LA ENCOMIENDA
Y LA HACIENDA DE AMÉRICA LATINA

La ponencia es un resumen historiográfico que bosqueja el desarrollo de las polémicas científicas acerca de la conexión y continuidad entre la encomienda y la hacienda latinoamericanas, eso es, entre la posesión de fuerza de trabajo indígena y las donaciones territoriales.

Hasta los años 40 los investigadores tomaban por segura la relación directa entre las dos instituciones. Desde los años 40, los "legalistas" a base de las leyes, la forma y el contenido distintos de las cartas de donaciones consideraban la encomienda y la hacienda como dos instituciones enteramente diferentes. En los últimos 15 o 20 años se formó por fin la opinión "amalgama" que reconociendo las diferencias legales, basándose en el análisis de los casos realizados, diseñando las confusiones debidas a las malas interpretaciones intentadas, nos presenta conexiones diferentes según las regiones y las etapas del desarrollo de las dos instituciones, donde había y donde no existía encomienda antes del auge de la hacienda. Por fin los investigadores diseñan un cuadro más o menos semejante: En las primeras etapas de la colonia existían la encomienda (la posesión de fuerza del trabajo) y la estancia (la posesión pequeña de tierra) yuxtapuestas y muchas veces necesitándose una a otra. Desde los mediados del siglo XVII — paralelamente a la expansión de la economía de plantaciones orientada al mercado mundial iba desarrollándose la hacienda (la gran propiedad territorial) absorbiendo las tierras comunales de los indios encomendados o no-encomendados también, legal o ilícitamente, y paralelamente al retiro de la institución de la encomienda.